

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الإباضية فرقة من الخوارج ؟

* Orhan Ateş

Özet

Sünnî ve Şia mezhepler tarihi kaynakları İbâziyye'yi Haricî bir fırka olarak tanıtırılar. Ancak İbâzî kaynaklar Haricîlik ithamını asla kabul etmezler. Hatta Haricilik nispetini bir hakaret olarak değerlendirirler. Bu ithamın mezhepçilik ve siyasi taassuptan kaynaklandığını ileri sürerler. İslam mezhepler tarihi kaynakları siyasi taassup ve mezhepçiliğin gölgesinde kaleme alınmışlar ve çoğu defa siyasi iradenin etkisinde kalarak gerçekleri saptırmışlardır. Hakikate ulaşmak için fırkaların kendi kaynaklarına da müracaat etmek gereklidir. Bu makalede İbâziyye'nin Haricî bir fırka olup olmadığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

İbaziyye

Havâric

Ezarika

Sıffin

هل الإباضية فرقة من الخوارج؟

الملخص

مؤلفات تاريخ المذاهب الإسلامية السنية منها والشيعية تعرف الإباضية على أنها فرقة من الخوارج، ولكن الإباضية واعتماداً على مراجعها ومؤلفاتها تبين لنا بطلان هذه التهمة التي تسعى جاهدة لجعلهم فرقة من الخوارج، وترى أن الهيمنة السياسية والتعصب المذهبي يقفان خلف هذه التهمة. مستدله على أن أغلب مراجع التاريخ الإسلامي -تاريخ المذاهب الإسلامية- كتبت في ظل التعصب المذهبي وهيمنة بعض القوى السياسية المعارضة للإباضية، وعليه تم تزييف الكثير من الحقائق والوقائع التاريخية، وللوصول الي تلك الحقائق كما هي، من دون تزييف يجب علينا دراسة الفرقة الإباضية من خلال مراجعها ومؤلفاتها، ونحكم عليهم بأنفسنا بحيادية وموضوعية تامة. من خلال هذه المقالة سوف نقوم بتعرف على الإباضية من مراجعها، ونحكم عليها إذا كانت فرقة من الخوارج أما لا، محكمين ضميرنا، ومتوخين أعلى درجات الدقة في نقل الحقيقة.

كلمات المفتاحية -الدالة

الإباضية الخوارج الأزارقة صفين

Giriş

İbâzîlik ile ilgili bir çalışmada Havâric kavramının bir sorun olması kaçınılmazdır. İbâzîler'in karşı çıkmalarına rağmen¹ İbâzî olmayan araştırmacıların ekser çoğunluğu Havâric ile İbâziyye arasında kül cüz ilişkisi kurarak İbâziyye'yi Haricî bir fırka olarak takdim

*Doç.Dr.

¹ Eттаfeyyış, *el-Fark*, 16; Siyâbî, *İzâletü'l-Va'sâi*, (thk. Kâşif, Seyide İsmail) , s. 49.

etmektedirler.² Bu konuda Libyalı İbâzî bilgin Ali Yahya Muammer şunları söyler; İbâzîler, Havâric'ten en uzak kimseler olmalarına rağmen Makâlât kitapları İbâziyye'yi Havâric'e nispet ederek İbâzîler'e zulmettiler.³ İbâziyye'nin Havâric ile alakası olmamasına rağmen onlara çok sayıda hoşça gitmeyen münker şeyleri isnat ettiler. İbâzîler'i fırkalara ayırdılar⁴, her bir fırkaya bir imam tayin ettiler sonra da o imamlara İbâziyye'yi İslam'dan çıkaracak sözler söylediler. Oysa İbâziyye'den ayrıldığı söylenen bu fırkaların ve imamların aslı yoktur. İbâziyye'ye atılan mantıksız iftirallardan birisi şöyledir: *Ehl-i Kitaptan Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul eden bir kimse, İslam dinine girmese ve İslam şeriatı ile amel etmese de mümindir.*⁵ Bu sözler Makâlât yazarlarının diğer sözleri ile çelişki arz etmektedir. Makâlât yazarlarına göre Hz. Peygamberin nübüvvetini kabul eden bir mümini günah işlediğinde tekfir eden İbâzîler, nasıl olur da İslam şeriatına girmeyen ve onunla amel etmeyen birisini sadece Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul ettiği için mümin kabul edebilirler! Bize göre de bu sözler mezhepçilik ve siyasi taassuptan kaynaklanan sözlerdir. Bu sözleri doğru kabul etmek mümkün değildir.⁶

Doğru sonuçlara ulaşabilmek için bir fırkanın kendisini nasıl tanımladığı çok önemlidir.⁷ İbâzîler'i Haricî bir fırka olarak ele almak sonrada batıllıkla suçlamak mezhepçilikten ve siyasi taassuptan kaynaklanmaktadır.⁸ İbâzîleri Haricî olmakla suçlayanlar, İbâzîler'in itikadi, siyasi görüşlerini ve tarihsel gelişimlerini dikkate almamışlardır.⁹ Mesela, el-Bağdâdî (429/1037), fırkaları tasvirî bir metotla ele almak yerine, İbâzî yazar Muammer'in ifade ettiği gibi; Allah'tan, hak ve batılı ayırma yetkisi almış biri olarak karşımıza çıkar. Cennet ve Cehennem yol ayırımında durarak kimini cennete, kimini cehenneme gönderir.¹⁰

Çağdaş araştırmacılar da olayları tarafsız bir şekilde değerlendirmek yerine önceki rivayetleri araştırmaksızın nakletmektedirler.¹¹ Tarih yazımında nakilci tarih yazımı akılcı tarih yazımlarına hayat hakkı tanımamaktadır. Klasik kaynakların İbâziyye'yi, görüşlerini dikkate almaksızın tek taraflı Haricî bir fırka olarak nitelemeleri oryantalist bir tavra benzemektedir. Şöyle ki, oryantalistler Müslümanlara kendilerini tanımlama hakkı vermeden onları menfi bir

² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 170; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırâk*, s. 103; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, s. 156-159; Gulpaynî, Ali Rabbanî, *Furukun ve Mezâhibü'l-Kelâmî*, (Çev. Yunus Gürel), İstanbul 2014, s. 283-284

³ Belâzurî, Ahmet b. Yahyâ, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, No 598, c. II, s. 70.

⁴ el-Masğırî, Nâsir b. Matar b. Saîd, *el-İbâziyyetü fi Meydâni'l-Hak*, Muscat 2011, s. 20.

⁵ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyyetü Mezheben İslamiyyen ve Mu'tedilen* (özetleyen Ahmed b. Suûd es- Siyâbî, *Veazarâtü'l-Evkâf ve Şu'uni'd-Diniyye Saltanat-ı Oman*, Muscat 2011, s. 21, 22.

⁶ Geniş bilgi için bkz, Ateş, Orhan, *Günümüz Ummân İbadiyyesi*, UUİF, Basılmamış Doktora Tezi, 2007

⁷ Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkahir, *el-Fark beyne'l-Fırak*, (Çev. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Muhaddime" Ankara 1991, s. 19.

⁸ Cabir b. Zeyd, *Rasâil İmam Cabir b. Zeyd*, (thk, Ferhat b. Ali el-Cağbirî), "Menhecü't-Tahkîk" Sîb 2011, s. 8; Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşini*, İzmir 2013, s. 166-168.

⁹ el-Halilî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *Mezhep Taassubu* (Çev. Orhan Ateş), İstanbul 2016, s. 29, Geniş bilgi için bkz. el-Halilî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *el-İstibdât*, Muscat 2013.

¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 3,11-29

¹¹ Ateş, Orhan, *el-İbâziyye fi Masâdirihâ*, Alger 2014, s. 14.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

şekilde tarif etmektedirler.¹² Tüm Müslümanlar olarak hepimiz, bu oryantalist yaklaşımdan rahatsızlık duymaktayız ve bunun haksızlık olduğunu dile getirmekteyiz. Oysa oryantalistlerin Müslümanların geneline yapmış olduğu bu haksızlığın bir benzeri kendi din kardeşleri tarafından İbâzîler'e yapılmaktadır. Bu ithamların altında yatan gerçek neden siyasi taassup ve mezhepçiliktir.

Tarih toplumların ortak hafızadır.¹³ Müslümanların ortak hafızasında kendisine yakışır bir yer almak isteyen İbâzîler mezhep taassubuna karşı çıkarlar. Mezhep taassubuna şiddetle karşı çıkan ve bu konuda eserler yazan¹⁴ Çağdaş İbâzî bilgin ve Umman Müftüsü Semahatü Şeyh Halilî mezhep taassubu hakkında şunları söylemektedir:

“Bu asırda saflarımızın bir olması ve aramızdaki bağlarımızın kuvvetli olması İslam düşmanlarının zararlı işlerinden ve çeşitli tehditlerinden bizleri koruyacak en önemli ihtiyacımızdır. Bizler, bölmek ve parçalamak için değil bir ve aynı fikirde olmak için çalışmamız gerekir. Bu durum Allah’a ve ahirete inanan her Müslüman üzerine farzdır. Bizler buradan ayrılık sesleri duyduğumuz zaman üzülüyoruz. Bu –ayrılıkçı- seslerin hayatlarını Allah’a davete adanmış; Allah için olan amellerinde ihlas, ilim ve faziletle donanmış kimselerin dilinden çıkması bizleri daha fazla üzmektedir.”¹⁵

Fırkalar, İslâm'ın farklı yorumu olan düşüncelerin zaman içerisinde kurum(sal)laşmasıyla ortaya çıkmıştır.¹⁶ Fırkaları İslâm'ın farklı bir yorumu olarak ele almak, fırkalar arasındaki ilişkiyi olumlu bir noktaya çeken ve düşünsel zenginlik sağlayan olumlu bir yaklaşımdır. Buna karşılık her fırkanın kendisini İslâm'ın kendisi gibi görmesi ve diğer yorumlarını batıl olmakla suçlaması¹⁷ Müslümanlar arasında olması düşünülen barışı yok etmektedir.¹⁸ Ne yazık ki tüm fırkaların kendilerini bu yanlıştan kurtarabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. İslâm mezhepleri tarihinin en kanlı sayfaları maalesef fırkalarını dinle özdeş gören Ezârika/Havâric benzeri fırkalar tarafından yazılmıştır.

Müslümanların kardeşliğini temel alan İbâzîler fırka taassubuna karşıdırlar. Bu konuda İbâzî kaynaklarda yer alan bazı örnekleri zikretmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

¹² Karakaya, İskender “Batının Gizli Silahı Oryantalizm” www.Tasam.Org. Tr/içerik/511; Büyük, Enes, “Tefsirde İsrailiyyatın Arap Kültürü ile İlişkisi Üzerine Bir araştırma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 14, sayı, 2, 2014, s. 94.

¹³ Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, İstanbul 1997, s. 3

¹⁴ el-Halilî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *Nebzu't-Taassubi'l- Mezhebî*, Sîb, Saltanat-ı Oman 2013, s. 10,11; Geniş bilgi için bkz. el-Halilî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *el-İstibdât*, Muscat 2013.

¹⁵ Halilî, Mezhep Taassubu (Çev. Orhan Ateş), Diyarbakır 2016, s. 29,30.

¹⁶ Onat, Hasan, “Din Anlayışımızın Bazı kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler” , *Türk Yurdu*, XIII, 75, (1993), 48.

¹⁷ Hizmetli, Sabri, “İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme” , *AÜİFD*, XXVI, (1983), s. 653.

¹⁸ Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde Hadis Taraftarları ve İman Anlayışları*, Ankara, 1997, 1.

İbâziyye üzerine yoğun araştırma yapan müelliflerden es- Salimî, *Tuhfe* adlı eserinde fırkacılığa karşı çıkararak şunları dile getirir: “İbâzîler’in bir hizb ya da mezhep oluşturmak gibi bir gayeleri olmamıştır. Zira onların mezhebi İslâm dinîdir”¹⁹

1975 yılında içerisinde Şeyh Allâme Yusuf el-Atvafî'nin bulunduğu bir topluluğa, Ali Yahya Muammer, İbâziyye Mezhebi'nin Cezayir'e girişini anlatmaktadır. Muammer, İbâziyye fırkasının Cezayir'e, Câbir b. Zeyd'in talebelerinden Seleme b. Sa'd'ın da içerisinde bulunduğu Hameletü'l-İlim (İlim Taşıyıcıları) vasıtasıyla geldiğini söyler. Muammer'in sözlerinin bitmesini sabırla bekleyen İbâzî şeyh, sözün bitiminden sonra, Muammer'e şiddetle muhalefet ederek şunları söyler:

— *Senin bu söylediklerin asla doğru olamaz. Çünkü senin anlatımına göre İbâziyye başka bir şey İslâm ise daha başka bir şeydir. Bizim inancımıza göre İbâziyye İslâm'ın kendisidir. İbâzî olarak anılan bu kimseler İslâm'ı bu isim altında muhafaza etmişlerdir.*”²⁰

İbâzî yazar, bu kadar çok fırkanın bulunmasını ise kötü niyetli müelliflere ve dönemin siyasî şartlarına bağlayarak, fırkalar arasındaki taassubun ve eski düşmanlıkların olmaması gerektiğini söyler.²¹ Benzer düşüncelerin İbâziyye ile ilgili önemli eserleri kaleme alan başka İbâzî yazarlar tarafından da dile getirilmesi yukarıda geçen anekdotun istisnâî bir yorum olmadığına açık bir göstergesidir. İbâzîlikle ilgili eserler yazan Seyyide İsmail Kâşif de benzer bir düşünceyi hiçbir yorumla fırsat vermeyecek açıklıkta, İbâziyye'nin tarifinden yola çıkarak şu şekilde yapar:

— *İbâziyye, Kur'an'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde varit olan İslâm'ın kendisidir. O, Hz. Peygamber'in Arab'ı ve Acem'i kendisine çağırdığı müstakim yoldur.*”²²

Mezhepçiliğin yıkıcı tesirlerini yok etmek için İbâzî bilgin el-Agbirî şu önerilerde bulunmaktadır;

1. Asıl isimlendirmeye dönülmeli ki o İslâm'dır.²³
2. Hata ve isabet etmesi muhtemel kişilere aidiyeti terk etmek
3. Mezheplerle övünmeyi terk etmek
4. Hakikatı kabulünde ve inkarında imamların sözlerini ölçü yapmaktan korkmak
5. İnsanlara içtihat yapmama hususunda baskı yapmamak.²⁴

A. İbâziyye ve Havâric'in Teşekkülü

a. Sünnî Kaynaklar:

Havâric ne zaman teşekkül etmiştir ve kimlere Haricî denileceği konusunda Sünnî ve İbâzî kaynaklar arasında ihtilaf vardır. Sünnî kaynaklar'a göre önce Havâric, Havâric'in bölünmesiyle de İbâziyye ortaya çıkmıştır. Sünnî kaynaklar Siffin Savaşında Tahkim kararına karşı çıkararak Ali'den ayrılan kimseleri Haricî olarak adlandırırlar. Eş'arî'ye göre Havâric Raşid halifelerin dördüncüsü

¹⁹ Sâlimî, *Tuhfetu'l-A'yân fi Sireti Ehl-i Umân*, Muscat 1997, c. I, s. 60.

²⁰ Muammer, *el-İbâziyye fi'l-Cezair*, 14

²¹ Muammer, *el-İbâziyye fi'l-Cezair*, 14.

²² Kâşif, *Uman fi Fecri'l-İslâm*, s. 38-40.

²³ Al-i İmrân 85

²⁴ el-Agbirî, *el-İbâziyye*, s. 264-265.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

olan Hz. Ali'ye karşı çıkan gruptur. Havâric olarak anılmalarının sebebi Sıffin savaşında Tahkimi kabul etmesi nedeniyle Ali'ye karşı çıkmalarıdır.²⁵

İbn Hazm ise Ali b. Ebî Talib'e karşı çıkan gruba ve inançlarında onlara benzeyen kimseleri Haricî olarak isimlendirir. İbn Hazm bir kimsenin Havâric'ten olmasını gerektirecek bazı görüşler ileri sürer. Bunlar, büyük günah işleyen kâfirdir. Zalim idareciye başkaldırmak vaciptir. Halifenin Kureyş'ten olması zorunlu değildir. Bu görüşleri kabul eden kişi diğer konularda Haricîler ile farklı görüşlere sahip olsa da Haricî kabul edilir.²⁶

Şehristânî'ye göre Müslümanların ittifak ettiği meşru yöneticiye karşı çıkan herkes Haricîdir. Bu durum sahabe ve tabiun devri ile de sınırlı değildir.²⁷ İbn Hacer'e göre Haricîler bidatçı bir taifedir. Ali ve Osman ile yollarını ayıran onlarla savaşan topluluktur. İslam'a ve Müslümanların en hayırlılarına karşı çıktıkları için bu isimle anılmışlardır.²⁸ Malatî ise hükmün yalnız Allah'a ait olduğunu belirten Ali'nin Tahkim kararı sebebiyle kâfir olduğunu ileri süren Muhakkime taifesidir, demektedir.²⁹

Sünnî Makâlât kaynaklarına göre İbâziyye Havâric'ten ayrılan bir fırkadır. İbâziyye'nin parçalanması sonucu ondan da başka fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu fırkalar şunlardır: el-Hafsiyye, el-Hârisiyye, el-Yezidiyye'dir.³⁰ İbâzîler bu fırkaları, fûrularını ve İbâziyye'ye nispet edilen bilgilerin sıhhatine inanmamaktadırlar. Çünkü İbâziyye fırkasına nispet edilen kötü sözlerle hakikatı tespit etmek değil İbâziyye fırkasını aşağılamak amaçlanmıştır. Misal

1. Şirkle iman arasında Allah'ı bilmek vardır. Her kim Allah'ı bir olarak bilirse cenneti, cehennemi ve peygamberleri inkar etse de şirkten beri olarak kâfirdir.
2. Allah Acem'den bir elçi gönderecek ve ona semadan bir kitap indirecek,
3. Ehl-i Kitaptan Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik eden kimse onun dinine girmese ve onun şeriatını yaşamasa da o kimse bu inancı ile mümin olur.

Makâlât kitapları Havâric'e isnat edilen şeyleri her hangi bir araştırma yapmaksızın İbâziyye'ye isnat etmişlerdir.³¹ İbâzî akaid kitaplarından haberdar olanlar bilirler ki İbâzîler dinin asıllarını inkar edenler hakkında şirkle hükmederler. Aşağıdaki misaller bu iftiraldan bazılarıdır: İbâziyye icmayı, recmi, kabir azabını inkar eder. Oysa İbâziyye icmayı inkar etmek bir yana onu teşride üçüncü asıl olarak kabul eder. Recmi inkar etmez ancak onun Kur'an ile değil kavli ve ameli sünnet ile sabit olduğunu ileri sürer. Kabir azabının ve sualinin bu konuda sabit olan çok sayıdaki hadise istinaden sabit olduğunu belirtir.³²

²⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, c. I, s. 207.

²⁶ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvât ve'n-Nihal*, c. II, s. 113.

²⁷ Şehristânî, *el-Milel*, s. 131-133; Şehristânî, *İslam Mezhepleri*, (Çev. M. Öz), 33-34.

²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Barî*, c. II, s. 283.

²⁹ Malatî, *et-Tenbih ve'l-Red*, s. 47.

³⁰ Eş'arî, *Makâlât*, c. I, s. 157-169.

³¹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye Beyne Fırakü'l-İslâmiyye*, 26-28; Halifât, *age.*, s. 5.

³² Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye mezhebun İslamiyyun Mu'tedilun*, (tkd. Ahmed b. Suûd es- Siyabî), Muscat 2011, s. 22-23.

Aslında mezheplerin başlangıç tarihleri İslâm tarihinde yaşanan polemiklerden ve sosyal problemlerden etkilenmiştir.³³ Özellikle Hz. Ali (40/661), Hz. Osman ve benzerleriyle ilgili sözlerin birçoğu tarihe duyulan akademik merakın sonucu değil, çoğunlukla çağın getirdiği bir ihtiyaç sebebiyle söylenmiş olabilir.³⁴ Bu sebeple sosyal problemlerin yoğunlaştığı ilgili dönemlerin polemikleriyle ilgili sözlerin dikkatlice ele alınması gerekir.

Sünnî kaynakların Hâvarîc anlatımında siyasi taassup açık bir şekilde görülmektedir. Öyle ki bu kaynaklar, Hâvarîc'in teşekkülünü Hz. Peygamber dönemine kadar götürürler.³⁵ Böyle yapmalarındaki amaç, Hâvarîc olarak niteledikleri kimseleri Hz. Peygamber'in lisanı ile kötülerdir. Hâvarîc'in oluşumunu Hz. Peygamber dönemine taşımak isteyenler Hz. Peygamber ile Temîmî³⁶ bir sahabe olan Hurkûs b. Züheyr³⁷ arasında vuku bulduğu söylenen bir olaydan hareket ederler.³⁸ Burada dikkat çekici husus Hz. Peygamber'in taksimatı Ensâr tarafından da beğenilmez. Fakat Hurkûs'u³⁹ ayıplayan Sünnî kaynaklar mezhepçi bir yaklaşımla Ensâr'ın tavrını bir problem olarak zikretmezler.

Aşağıda zikredilen hadis hakkında Sünnî kaynaklarda yer alan değerlendirmelerden haberdar olmamıza karşılık,⁴⁰ İbâzîler'in bu hadisleri nasıl değerlendirdiği Sünnî çevrelerde yeterince bilinmemektedir. Burada söylenenleri yeniden tekrar etmek yerine İbâzîler'in bu hadisleri nasıl değerlendirdiğini merkeze alarak konuyu açıklamaya çalışacağız.

Müslim'de geçen bir hadis şöyledir: Hz. Câbir anlatıyor; Huneyn dönüşü Rasulullah'ın yanına bir adam geldi. Bu sırada Bilâl'in eteğinde gümüş (para) vardı. Allah Rasûlu (sav) bundan avuç avuç alıp insanlara dağıtıyordu. Gelen adam:

“Ya Rasulallah adil ol” dedi.

Hz. Peygamber:

“Yazıklar olsun sana! Ben adil olmazsam kim adil olabilir? Eğer adil olmazsam zarara ve hüsrana düşerim”

Orada bulunan Hz. Ömer:

³³ Watt, “Mutezile'nin Siyasî Tavırları”, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi* (Derleyen ve Çeviren: Kazım Güleçyüz), İstanbul 1995, s. 85.

³⁴ Fazlurrahman, *İslâmîc Methodologyin History*, 34; Watt, “Mutezile'nin Siyasî Tavırları”, s. 186.

³⁵ Müslim, c. II, s. 743-744.

³⁶ Söylemez. M. Mehfuz, *Küfe*, Ankara 2001, s. 153-157.

³⁷ Hurkûs İbâzîlerce cennetle müjdelenen sahabe olarak kabul edilir. Dercîni, *Tabakât*, c. II, s. 52-54; Geniş bilgi için bkz. Öz, Mustafa, “Hurkûs b. Zuheyr” *DİA.*, İstanbul, 1998, c. XVIII, s. 390, 391; el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s. 199-200.

³⁸ Buharî, c. VIII, s. 52; Müslim, c. I, s. 740-744; İbn Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 563; İbn Mace, *Sünen*, c. I, s. 61.

³⁹ el Berrâdi, Ebu Kâsım b. İbrahîm, *el-Cevâhiru'l- Müntekâ*, s. 172; Şemmâhî, *Siyer*, s. 54; Kalhâtî, *el-Keşf*, s. 86.

⁴⁰ Zu'l-Huvaysıra'nın Hz. Peygambere” Adil ol” şeklindeki beyanı açık bir isyandır. Eğer bir kimse hak üzere olan bir imama isyan ettiğinde Hâricî kabul edilirse Hz. Peygambere isyan eden öncelikle Hâricî'dir. Bu iyilik ve kötülük konusunda aklı hâkim kılmak, nass karşısında arzu ile hükmetmek, emre karşı aklî kıyasla inatçılık etmek değil midir? Bu vaziyette Hz. Peygamber “Bu kişinin cinsinden öyle bir kavim türeyecek ki, onlar okun yaydan çıkıp uzaklaştığı gibi dinden çıkacaklar... İlh” dedi. Şehristânî, *İslam Mezhepleri* (Çev. Mustafa Öz), İstanbul, 2005, s. 33- 34.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

“Ey Allah’ın Resulü izin ver de şu münafığın boynunu uçurayım” dedi.

Hz. Peygamber ona şöyle karşılık verdi:

“ Vazgeç ondan. İleride bir kavim zuhur edecek, ablak yüzlü, basık burunlu ve çekik gözleri çukuruna girmiş. Kur’an okuduklarında kendi okuyuşunuzu küçük görürsünüz. Ancak okudukları Kur’an gırtlaklarından aşağıya inmez. Onlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar.”⁴¹

İbâziyye’nin çekirdeği olarak kabul edilen Muhakkime,⁴² Harurî⁴³ ya da Şurât düşüncesini bir zihniyet olarak ele alanlar,⁴⁴ Hz. Peygamber’e “Adil ol! Ey Allah’ın Rasulü” diyen Zü’l-Huveysıra⁴⁵ lakablı Temîmî Hurkûs b. Zuheyr es-Sa’dî’nin⁴⁶ ilk Hâricî olduğunu ileri sürerler. Böyle yapmalarında ki gaye İbâziyye’yi Hz. Peygamber’in diliyle lanetlemektir. Bu hadisi temel alan Şehristânî konuyu şu şekilde ele alır: “ *Eğer bir kimse hak olduğu bilinen bir imama isyan ettiği zaman Hâricî kabul edilirse Hz. Peygamber’e isyan eden evleviyetle Hâricî kabul edilmelidir.*”⁴⁷

Şehristânî’nin tarifinden yola çıkarak halkın üzerinde ittifak ettiği imama başkaldıran herkesi Hâricî olarak adlandıracak olursak: kişileri model alan ve içinde yaşadığı toplumun gelişmişliğini dikkatten uzak tutmak suretiyle Hz. Osman’a (35/656) karşı şiddetli muhalefet yürüten Hz. Ebû Zer⁴⁸ de Haricî sayılmalıdır. Hz. Ebû Zer, Hurkûs’dan daha yoğun bir şekilde hak imamı eleştirmiştir. “*Adil ol Ey Muhammed*” dememiş ama “*Adil ol Ey Osman*” demiştir. Ne fırak kitapları ne de siyasî tarih kitapları Hz. Ebû Zer için Hâricî iddiasında bulunmuştur. Aynı şekilde Ebû Bekir (13/634)’in halife olmasıyla⁴⁹ baş gösteren irtidat olaylarına⁵⁰ karışanlara mürted denmiş ama Hâricî denmemiştir.⁵¹

Mârîka ya da Hurkûs hadisi olarak şöhret bulan bu hadis Dercînî (670/)'nin *Tabakâtında* değerlendirir. Hurkûs’u zemmeden Sünnî müelliflerin aksine İbâzî yazar Hurkûs b. Zuheyr’in faziletlerine vurgu yapar. Onunla ilgili olduğu söylenen Mârîka hadisini inkâr etmeksizin hadisin Hurkûs ile ve Muhakkime-i Ūlâ ile ilgili olamayacağını ifade eder.⁵²

Dercînî’ye göre, “Hurkûs, ibadetlerine düşkün bir kimsedir. Doğru ve övülecek vasıflara sahiptir. İkinci halife Ömer zamanındaki ordunun komutanları arasında yer almıştır. Irak ile ilgili

⁴¹ Buharî, *age.*, c. VIII, s. 52; Müslim, c. I, s. 740–744; İbn Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 563; İbn Mace, *Sünen*, c. I, s. 61.

⁴² Kalhâtî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, c. II, Muscat 1980, s. 240-241.

⁴³ Şehristânî, *el-Milel*, c. I, s. 132.

⁴⁴ el-Cenhânî, el-Habîb, *Dirâsât fi’-Tarihi’l-İktisadî ve’l-İcmâ’i li’l- Magribi’l-İslâmi*, Beyrut, 1986, s. 38.

⁴⁵ İbâzîler Hurkus b. Zuheyr’i Hz. Peygamber’in cennetle müjdelemiş olduğu sahabeler arasında zikrederler. İvaz, *ed-Dirâsât*, s. 3-5.

⁴⁶ Hadiste adı geçen şahsın kimliği konusunda farklı rivayetler vardır. Talibî, Ammâr, *Ârau’l- Havâric*, Cezair 1978, I, 36; Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Fethu’l-Barî bi Şerhi Sahîhi Buharî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, Muhammed Fuad Abdulbakî, Muhibbuddîn el Hatib), Beyrut, 1390, XII, s. 293), Dercînî, *Tabâkât*, II, 202.

⁴⁷ Şehristânî, *İslam Mezhepleri*, (Çev. M. Öz), s. 33–34.

⁴⁸ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu’l-Gumme*, (thk. Muhammed Habib Sâlih, Mahmut b. Mubârek es- Selîmî), Muscat 2013, s. 159.

⁴⁹ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu’l-Gumme*, c. II, s. 109-114.

⁵⁰ Barunî, *Muhtasar Tarihu’l-İbâziyye*, 18, 19.

⁵¹ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu’l-Gumme*, c. II, s. 117.

⁵² Dercînî, *Tabâkât*, II, s. 201-204.

fetihler araştırıldığında Hurkûs karşımıza çıkar. Ömer zamanında Ehvaz'ı fethetmiştir.⁵³ Sabrından dolayı Hz. Ömer onu övmüştür.⁵⁴ Sıffin savaşında Tahkîme karşı çıkan Hurkûs orada şehit düşmüştür.⁵⁵ O şehit oluncaya kadar arkadaşlarıyla beraber olmuştur. Onunla ilgili olarak zayıf özellikler taşıyan hadisler rivayet edilmiştir. Dercînî bu hadislerin zayıflığına -en azından Muhakkime-i Ülâ ile ilgili olamayacağına- işaret eden delillerin olduğunu söyleyerek itirazda bulunur.⁵⁶

İbâzî olmayan kaynakların Murûk hadisini doğrudan Muhakkime-i Ülâ ile ilişkilendirmeleri tarafsız bir tavır sayılamaz. Çünkü ganimet dağıtımında, başka sahabeler de Hz. Peygamber'e itiraz etmiştir. Ancak, ganimet dağıtımına itirazından dolayı Hurkûs ciddi şekilde ayıplanırken, bu konuda benzer bir tavır sergileyen Ensâr'ın durumu görmezden gelinmiştir. Aşağıda zikredilen hadisenin

⁵³ Dercînî, *Tabakât*, II, 201; Savâfî, *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 25; el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s; 149.

⁵⁴ Dercînî, *Tabakât*, II, 201. Dolayısıyla İbâzîler bazı Sünnî kaynaklarda geçen münafıklık iddiasını ve Tevbe suresinin 9. ayetinin onun için nazil olduğu fikrini kabul etmezler: ez-Zemahşeri, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer el-Harezmî, *el-Keşşaf 'an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyuni'l-Ekâvil fi Vucuhi't-Tevil*, Beyrut, trz, II, 158.

⁵⁵ İbâzîler onun cennetle müjdelenen sahabeler arasında yer aldığını söylerler. Şemmâhî, *Siyer*, 54; Kalhâtî, *el-Keşf*, 86.

⁵⁶ 1- Şayet Hurkûs b. Zuheyr, Hz. Peygamber'e "Adil davranmıyorsun" demiş olsaydı, O'na iman etmez, İslâm'da sebat etmez ve kıblesine yönelip namaz kılmazdı.

2- Hurkûs, Hz. Peygamber'in güvenilirliğini yaralayacak sözlere dalmış olsaydı, Onu ihmal ederdi. Hâlbuki Hurkûs hayatının sonuna kadar Hz. Peygamber'in arkasından koşmuştur.

3- Eğer bu söz sahih olsaydı, Hurkûs dinden çıkmış birisi olsaydı ve Hz. Ömer de onu öldürmek isteseydi cihat işinde Hz. Ömer'e yardımcı olmazdı. Cihat dinî rükünlerin en büyüklerindedir. Hz. Ömer dinden çıkan birisini ordusuna komutan yapmazdı.

4- Bu söz sahih olsaydı ve sahabeler onu öldürmekle memur olduklarından, onu öldürerek üzerlerine farz olan bir görevi yerine getirmeleri gerekirdi.

5- Hz. Peygamber sözlerinde aşırıktan (gulv) münezzehtir. Ebû Cehil toplumun en şerlisi olmasına rağmen ona karşı bile bu tarz konuşmaktan berî (uzak) olmuştur.

6- Hurkûs b. Züheyr kalbinde yanan Kur'an ateşinin ışığı içinde ölmüştür.

Hurkûs ve Rasibî (38/658) gibi sahabeye kendi kitaplarında yer veren İbâzî müellifler bu kimselerin İbâzî hareket içerisindeki yerini inkâr etmemekle beraber Sünnî kaynaklarda yer alan küçültücü rivayetlere itiraz ederler. Gerçek şu ki bu hadis üzerinde yoğunlaşıldığı takdirde İbâzî müellif Dercînî'nin tespitleri dışında izahı zor başka noktalar bulmak mümkündür.

7- Hadiste geçen "ileride bir kavim zuhur edecek" sözündeki kavimden maksat Havâric ise "İleride zuhur edecek" lafzı Hz. Peygamber döneminde fiilen böyle kimselerin olmadığına işarettir.

8- Ayrıca Ebû Davud'da zikri geçen bir hadis, "onlar büyük günah işledikleri gerekçesiyle Müslümanlar'ı öldürürler, fakat put ehlini bırakırlar. Eğer ben onlara yetişecek olsaydım, vallahi Ad kavmi'nin ölümüyle onları öldürürdüm." Bilindiği gibi Hz. Peygamber hayatında kimseyi *Ad Kavmi*'nin ölümüyle öldürmemiştir.

9- Yine ileride gelecek kavimden bahsedilirken "Onlar" diyerek gaib sigasının kullanılması bu kimselerin sahabe tarafından bilinmediğini gösterir.

10- İleride çıkacak kavimden bahsederken "Kur'an okuyacaklar ama okudukları gırtlaklarından aşağıya inmeyecek" gibi küçültücü bir ifadeyi kendi çağdaşı sahabeler için söylemesi nebevî nezaket ölçüleri içerisinde imkânsız görünmektedir. Hz. Peygamber "Hikmet ve güzel öğüt ile Rabbinin yoluna davet et" prensibinden hareketle güzel öğüt ve tedricilik prensibini uygulamıştır.

11- Tüm bunların yanında fikir hadise irtibatı açısından olayları ele aldığımızda, Hurkûs b. Zuheyr'in o gün itibarıyla ıstılahlaşan Hâricî görüşleri benimsediğini gösteren bir işaret mevcut değildir. Bunu şu şekilde temellendirebiliriz: Havâric'e gerçek rengini veren siyasî görüş olan "*hilâfetin Kureyşliliğine karşı çıkma fikri*" mevcut değildi. Çünkü ümmet hilâfet değil Hz. Peygamber'in liderliği altında nübüvvet dönemini yaşamaktaydı.

12- Sünnî kaynakların Havâric, İbâzîler'in ise Ezârika olarak zikrettiği bu fırkanın Müslümanlar'ın birlik ve beraberliğine vermiş oldukları zararı kelimelerle ifade etmek mümkün değildir. Şayet Hz. Peygamber zamanında böyle bir fitne olsaydı Peygamber bu fitneye karşı mutlaka kalıcı tedbirler alırdı.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

dikkatlerden kaçırılması ve olayın tek yönlü Muhakkime'yi karalamak için kullanılması tam bir siyasi taassup örneğidir. Oysa Gerek Ensâr'ın gerekse başka sahabelerin Peygamber'in bir icraatını anlayamamaları gayet doğaldır. Çünkü onlar İslam'ı tedrici olarak öğreniyorlardı.

İbn-i Hişam şöyle dedi:

“Bana Ziyâd b. Abdullah İbn-i İshâk, O, Asım b. Ömer b. Katade'den O, Mahmut b. Lebid'den, O, Ebû Said el-Hudrî'den naklen şöyle haber verdi: Rasulü Allah (sav) işte o bahşişlerden verdiği şeyleri ve Arab kabilelerine dağıttığında ve Ensâr'a bir şey vermediğinde Ensâr'dan bir grup içlerinde bir burukluk hissettiler. Hatta onlardan adî sözler çoğaldı. Öyle ki onlardan bir sözcü şöyle dedi:

—Vallahi Resulullah (sav) kavmine kavuştu.

Böylece Sad b. Ubade onun yanına girdi ve şöyle dedi:

—Ya Resulallah, şüphesiz Ensâr'dan bir grup sana karşı içlerinden bir burukluk hissetmeye başladılar ki, ele geçirdiğin bu ganimet hakkında yaptığını yaptın. Kavmin içerisinde taksim ettin ve Arap kabilelerine büyük bahşişler dağıttın. Hâlbuki Ensâr'dan bu topluluk için bir şey verilmedi.

Resulullah buyurdu ki:

-Ey Sa'd sen ne diyorsun?

Sa'd dedi ki

—Ya Resulallah, ben başka değil ancak kavmimden bir kişiyim.

Hz. Peygamber buyurdu ki:

—O halde işte bu meydan da kavmini bana topla.

Bunun üzerine Sa'd çıktı ve kavmini topladı. Sonra muhacirlerden bir takım adamlar geldiler....⁵⁷ Görüldüğü üzere, Ensâr da Hz. Peygamber'in taksimatından memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Hasan b. Sabit ganimetten mahrum kalan Ensâr'ın hüznünü ifade eden bir şiir bile yazmıştır.⁵⁸ Ancak mezhepçi anlayış ganimet taksimatı hakkında Ensâr'ın şikayetini görmezlikten gelmekte hatta onu tarihin şahitliğinden gizlemeye çalışmaktadır.

b. İbâzî Kaynaklar

İbâzî bilgin Kalhatî'ye göre İbâziyye fırkası, Hz. Peygamber'den (as) sonra Ebû Bekir (13/634)⁵⁹ ve Ömer'in⁶⁰ takip etmiş olduğu doğru yolun, Ehl-i İstikame olarak devamıdır. Hz. Osman (36/656)'ın ilk altı yılından sonra Ehl-i İstikame'nin başı Hz Ali'dir. Ali'nin (40/661) Ehl-i İstikame'yi temsil görevi Tahkîm kararına kadar devam etmiştir. Ali'nin Tahkîm'de ısrar etmesi sonucu Ehl-i İstikame'yi oluşturan fırka, Şîa ve Muhakkime olarak ikiye bölünmüştür. Şîa batıl olan Tahkîm kararında Ali ile beraber olduğundan Ehl-i İstikame fırkası bu isimle devam etmiştir. Ali'den sonra

⁵⁷ İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişâm*, (çev. Hasan Ege) İstanbul, 1985, 193–194.

⁵⁸ İbn-i Hişâm, *age.*, 191, “ ... Biz ne za'fa düştük ne korkaklık ettik ne de bizden bir kayma haberi verdiler. Hâlbuki insanların hepsi kaymaktaydı.” Yani bu sadakatlı duruşlarının karşılığı olarak ganimette akla ilk gelen Ensâr olmalıydı.”

⁵⁹ el Berrâdî, Ebu Kâsım b. İbrahîm, *el-Cevâhiru'l- Münteka*, s.166.

⁶⁰ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s. 123-140.

da bu görevi Abdullah b. Vehb er-Rasîbî (38/658) yüklenmiştir. Kalhâtî, Rasibî ile başlayan dönemi kitabının başka bir yerinde Vehbiyye olarak değerlendirir. “Onlar Abdullah b. Vehb er-Rasîbî’ye tabi olanlardır. Rasibî Ali’den sonra kendisine tabi olunan ilk imamdır.”⁶¹ İbâziyye, Havâric’in değil hicri altmış dört yılında Muhakkime’nin bölünmesi sonucu ana bünyeyi devam ettiren topluluktur. Muhakkime parçalandıktan sonra Ezarika, Sufriyye ve Necedât’ın oluşturduğu Haricî fırkalar muruk hadisinde ifade edilen özellikleri sergilemeye başladılar. Şiddeti ve tekfir yöntemini benimseyerek Havâric şeklinde bir adlandırmayı hak ettiler. Oysa İbâziyye davette Hz. Peygamber’in ve ondan sonra gelen ilk iki halifenin ikna yöntemini takip etti. İbâziyye’yi ve başka fırkaları doğru anlamak için mezhepçiliğe ve siyasi taassuba saplanan Makâlât kitaplarının etkisinden kurtulmamız gerekir. İbâziyye ve onların selefleri olan Muhakkime ile ilgili tarihi olayları nesnel/tarafsız bir şekilde yeniden okumakla ancak doğru sonuçlar elde edebiliriz. Bu bağlamda, İbâziyye Hâvarîc’in /Ezarika’nın değil Muhakkime’nin devamıdır.⁶²

İbâzîler hicri üçüncü asrın sonlarına kadar İbâzî ismini kullanmadılar. İmam Cabir b. Zeyd hayatta iken böyle bir isimlendirme yoktu. İbâzîler kendilerini Cemaatü’l-Müslimîn, Ehlu’d-Da’ve, Ehlu’-İstikame gibi adlarla isimlendirdiler. Ancak diğer fırkaların İbâziyye şeklinde adlandırmaları ve bu ismin yaygınlık kazanması sonucu, onlar bu adlandırmayı kabul etmek zorunda kaldılar.⁶³

İbâziyye’nin Haricî bir fırka olarak gösterilmesinin bir diğer sebebi siyasi taassuptur. Ne yazık ki siyasi taassup nedeniyle tarihi olaylar bazen çarpıtılmakta bazen görmezlikten gelinmektedir. Ali döneminde, tahkimi⁶⁴ reddedenler ve tahkime rıza gösterenler arasında Haricî olarak anılan bir taife yoktu. Nitekim Ali Muhakkime’den bahsederken asla Haricîlerle alakalı olduğu söylenen hadislerde yer alan suçlamalara yer vermemiştir. Muhakkime için **onlar bizim kardeşlerimiz** dedi.⁶⁵ Kuvvetle muhtemeldir ki Havâric şeklinde ilk adlandırmayı yapan kişi Muaviye’dir. Muaviye imamet görevini ele geçirip koltuğunu sağlama aldıktan sonra, birlik yılı ilan etti⁶⁶ ve onu ısıricı melikliğe dönüştürdü.⁶⁷ Kendisine muhalif olanları küçük düşürmek için Muhakkime’yi Havâric olarak adlandırdı. Muhakkime’den Muhelleb onu ziyaret etti. Ahnef b. Kays, Nehrevân ehlinde idi. Muaviye, Ahnef b. Kays’a şöyle bir soru yöneltti:

-Sen Haricîler’den olduğun halde insanlar seni neden seviyorlar?

Ahnef b. Kays bu soruya çok manidar bir cevap verdi: **Eğer insanlar su içmeyi kerih görürse ben o suyu içmem.**⁶⁸ Ahnef b. Kays bu sözleri ile ümmetle birlikte hareket ettiğini ve ümmetin

⁶¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, c. II, 323. El- Berrâdi, Ebu Kâsım b. İbrâhîm, *el-Cevâhiru’l- Münteka*, s. 146.

⁶² A’birî, İsmail, *el-İbâziyye*, s. 54; el- Masgrî, *el-İbâziyye fi Meydâni’l-Hak*, s. 18.

⁶³ Muhanna, Râşid b. Hamad es-Sa’dî, *Umrus b. Feth*, 2014, yy, s. 44; Ca’birî, s. 62.

⁶⁴ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu’l-Gumme*, c. II, s. 181- 197; Taberi, *Tarih*, c. V, s. 48

⁶⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c. VII, s. 465.

⁶⁶ Kutlu, Sönmez, “Mürchie” s. 96.

⁶⁷ el-Vercelânî, *Kitâbu’d-Delîl ve’l-Burhân*, Mektebetü’l-Baruniyye, Mısır, yy, c. I, s. 74.

⁶⁸ Abdulhalim, *el-İbâziyye*, s.12.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

kararına büyük değer verdiğini ifade etmiştir. Suale bakıldığında Muaviye onu Haricî olmakta itham ettiği görülmektedir. Aynı şekilde Muaviye Hasan b. Ali'den idareyi aldıktan sonra ondan Muhakkime ile savaşmasını isteyince Hasan ona şöyle demiştir. – Şayet Ehl-i Kible'den biri ile savaşacak olsam önce seninle savaşırdım.⁶⁹ Hasan b. Ali'nin bu cevabı iki önemli noktaya işaret etmektedir: bir, Muhakkime'nin dinden çıkanlar ya da Hakk'tan ayrılanlar gibi bir anlamı yoktu. Bu manayı Emevîler, Havâric adlandırması ile sonradan zihinlere yerleştirdiler. İki, yine muhalif kaynakların aktardığı şekliyle Muhakkime toplumun en şerhileri değildi. Hz. Ali'nin vefatından sonra Hasan b. Ali'ye bîat etmek isteyenler “Şamlılara karşı savaşmayı şart koşarak bîat etmek istediler.⁷⁰ Şayet Muhakkime muhalif kaynakların anlattığı gibi olsaydı Muhakkime'ye karşı savaşı şart koşarlardı. Muhalif kaynakların Muhakkime'yi Haricîlikle suçlamasının altında yatan nedir? Şehristânî'nin söylediği gibi Hz. Ali'den ayrılmak mı? Bu doğru olamaz çünkü Hz. Ali'ye karşı savaşanlar sadece Ehl-i Nehrevân değildi. Hz. Ali'ye karşı savaşmak Haricî olmayı gerektiriyorsa Muaviye buna Ehl-i Nehrevân'dan daha layıktır. Zira Hz. Ali'ye ilk önce beyat etmeyen ve ona karşı Sıffin'de⁷¹ savaş açan Muaviye'dir. Ayrıca Cemel Ehli de Hz. Ali'ye beyat etmemiş ve onunla harbe girmiştir.⁷²

Ehl-i Nehrevân olarak anılan kimseler Muaviye ve Cemel Ehli gibi ona biat etmekten geri duran kimseler değildiler. Tam aksine Ali'nin imametinin hak olduğuna inanan ve bu uğurda onunla beraber Cemel Ehline ve Muaviye'nin başını çektiği Şam ehline karşı tatlı canlarını feda eden kimselerdi. Ancak Tahkim kararı ile Hz. Ali ümmetin kendisine tevdi etmiş olduğu siyasi sorumluluğa sahip çıkamamıştır. Hz. Ali'nin bu kararı yeni bir durum ortaya çıkarmıştır. Muhakkime yeni duruma göre yeni bir içtihadta bulunarak Abdullah b. Vehb er-Rasîbî'yi halife tayin etti. İbâzî kaynaklara göre Nehrevân savaşının asıl nedeni hilafetin Kureys'ten çıkma korkusudur.⁷³

İmam Câbir b. Zeyd'in doğum ve ölüm tarihi dikkate alındığında İbâziyye'nin İslam tarihinde teşekkül eden ilk mutedil İslam düşünce ekolü olduğu anlaşılacaktır.⁷⁴ İbâziyye, bazı sebeplerden dolayı Abdülmelik b. Mervan zamanında yaşayan Abdullah b. İbâz⁷⁵ et-Temîmî'ye isnat edilmiştir. İbn İbâz fırka içerisinde mühim bir şahsiyet olmakla beraber İbâzî kaynaklar onu fırka lideri olarak görmezler.⁷⁶ Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervân'a mektuplar göndermesi, onunla uzun münakaşalara girmesi, Raşit halifelerin sünnetini terk etmeleri

⁶⁹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, c. III, s. 409.

⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, Beyrut, ty, , c. I, s. 240.

⁷¹ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s. 177-180.

⁷² el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s. 181 vd.

⁷³ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyyetü*, (takdim Ahmet b. Suûd es-Siyâbî) s. 26- 29

⁷⁴ Muammer, Ali Yahya, age, s. 21.

⁷⁵ el Berrâdî, Ebu Kâsım b. İbrahim, *el-Cevâhiru'l- Münteka*, s. 175-192

⁷⁶ el-A'birî, *el- İbâziyyetü*, s. 264; A'veşt, *Dirâsât*, 15.

sebebiyle Emevî valilerin gidişatını tenkit etmesi, onları doğru yola davet etmesi ve Havâric'e şiddetle karşı çıkması sebebiyle fırkanın lideri sanılmıştır.⁷⁷

Fırkanın Cabir b. Zeyd'den sonraki imamı Ebu Ubeyde Müslim b. Ebî Kerime⁷⁸ ve her iki imamın talebeleri sayesinde İbâziyye farklı bölgelere yayıldı. Bu talebeler *Hameletü'l-İlim* adıyla meşhur oldular. Bazıları doğuya bazıları da batıya fırkanın görüşlerini taşıdılar.⁷⁹

B. İBAZİYYE HARİCİ BİR FIRKA DEĞİLDİR

İbâziyye'yi kullandığı yöntemler ve itikadî görüşleri açısından değerlendirdiğimizde onun, şiddeti yöntem olarak benimseyen ve günah işleyen herkesi şirk anlamında tekfir eden Havaric ile bir alakasının olmadığı görülecektir.

a. İbâzîler'in Siyasi Prensipleri⁸⁰

İbâzîler davet ve ikna yöntemini kullanırlar. Can güvenliklerini savunma durumu olmadıkça şiddete yönelmezler. Bu sebeple İbâzîler Havâric, Şia, Tevvâbûn, İbn Zubeyr,⁸¹ İbn Eş'as ve diğerleri tarafından gerçekleştirilen eylemlere iştirak etmemişlerdir. Hatta Emevî devletine şiddetle karşı olmalarına rağmen bunu yapmamışlardır. Şiddet kullanarak kitap ve sünnetten ayrıldıkları için onları tenkit etmişlerdir. Haricî liderler Abdullah b. İbâz'ı ayaklanmaya davet ettiklerinde o, *mescitlerinde Kur'an, minarelerinde ezan yükselen bir kavme karşı isyan edilmez* diyerek isyanlara katılmamıştır.⁸²

İbâzîler'den şiddete başvurmak zorunda kalan ilk kişi Yemen'de Tâlibu'l-Hak Abdullah b. Yahya el-Kindî'dir. İbn el-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belagati* adlı eserinde bu konuda şu bilgileri vermiştir. Yemen'de zulüm ve baskı vardı. İnsanlara çok kötü davranılıyordu. Bu baskılara sabretmek çok güçtü. Talibu'l-Hak Basra ve başka yerlerdeki İbâzî arkadaşlarına mektuplar göndererek ayaklanma konusunda onlarla istişare yaptı. Arkadaşları dayanacağı son bir güne kadar dayanıp isyan etmemesini söylediler. İbâzî tarihinde buna dair çok örnek bulmak mümkündür. Aynı şekilde siyasi ve itikadi prensipleri de okuyucuya bir fikir verecektir.

İbâziyye'nin siyasi prensiplerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İmama ittiba farzdır.
2. Hilafet görevi Kureyş'e has değildir.
3. Adil imama huruç helal değildir.

⁷⁷ Akl, Nâsır b. Abdülkerim, *el-Havâric Evvelü'l-Fırak fî Tarihi'l-İslâm*, Riyât, 1416, s. 68. Muammer, *el-İbâziyye*, s. 30; Barunî, *Muhtasar*, s. 19; Harisî, *Ukûdu'l-Fiddiyye*, s. 121.

⁷⁸ A'birî, İsmâil, *el-İbâziyyetü*, s. 66.

⁷⁹ el-Medenî, Muhammed en-Nemr, *el-İbâziyyetü, Ehlü Hak ve'l-İstikâme*, Dâru Dımeşk 2014, s. 20 24; wilkinson, Kevin J., *el-İbâziyyetü usuluha Ve Tatavvuru'l- Mübekkeri fî Umân*, Muacat 2014, s. 290 vd.

⁸⁰ Muammer, ali Yahya, *el-İbâziyyetü*, s. 26-29.

⁸¹ el-İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, c. II, s. 344.

⁸² Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Mezheben İslamiyyen ve Mu'tedilen*, s. 26.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

4. Havâric'in söylediği gibi adil olmayan imama isyan vacip değildir. Eş'ariler'in söylediği gibi haram da değildir.
5. İmam icraatlarından mesuldür. Ehl-i hal ve'l-akd ile istişare etmelidir.
6. İmam şura yoluyla ve ehl-i hal ve'l-akd'in çoğunluğunun ittifakı ile seçilir.
7. İslam ümmetinin imamsız ve sultansız kalması caiz değildir.
8. Adil olmayan idareciden önce adil olması istenir. Eğer bunu yapmaz ise görevi bırakması talep edilir. Eğer buna da yanaşmaz ise güç kullanılarak azli sağlanır. Ancak onun ölümü daha büyük bir fitnenin çıkmasına sebep olmayacaksa inzal gerçekleştirilir.
9. Zalim imamın İbâzî olması bir şeyi değiştirmez.
10. İslam coğrafyasının büyüklüğüne göre birden fazla imamın olması caizdir.
11. Vatanın hükmü hakkında İbâzîler dört farklı görüşü vardır.
 - a. Ülke İslam beldesi ve sultanın ordusu da İslam ordusu ise burası İslam yurdu, Müslüman ümmetidir. Kitap ve sünnetle amel edilmesi gerekir.
 - b. Ülke İslam beldesi ve sultanın ordusu da İslam ordusu olmakla birlikte ordu zalim ve asi ise orası İslam yurdu, İslam ümmeti ve İslam devletidir. İdarede İbâzî olsun ya da ona muhalif birisi olsun far etmeksizin orada hükümde İslam prensipleri bağlayıcı değildir.

b. İbâziyye'nin Akidevî Prensipleri⁸³

1. İman: itikat ikrar ve amel olmak üzere üç cüzden oluşur
2. Allah'ın sıfatları zatidir. Zatına zaid sıfatları yoktur.
3. Allah va'dinde ve va'îdinde sadıktır.
4. Cennette ve cehennemde hulud ebedidir.
5. Kelime-i Tevhid: Allah'ın bir ve ortağının olmadığına şahadet; Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ve Peygamberin Allah'tan getirdiklerinin hak olduğuna şahadet etmektir. Tevhidin üç kısmından herhangi birisini inkâr şirktir.
6. Zarurat-ı diniyyeden olduğu bilinen bir şeyin inkârı şirktir.
7. Kur'an Allah'ın kelimidir. Kur'an tevatürle nakledilmiştir. Ondaki bir şeyin inkârı şirktir.
8. Mizan hissi değildir.
9. Sırat cehennemde üzerinde olup hissi bir yol değildir.
10. İnsan seçiminde hürdür. Amelini kesp eder ona cebr yoktur, fiilinin halikı değildir.
11. İstita'a fülle beraberdir. Filden önce veya sonra değildir.
12. İtaat edenlere dost, asilerden beri olmak vaciptir.

⁸³ el-A'birî, İsmâil, *el-İbâziyyetü*, s. 71.

13. Tövbe bağışlanmanın esasıdır. Tövbe olmaksızın büyük günah bağışlanmaz. Küçük günahlar büyüklerden sakınmakla ve güzel işler yapmakla bağışlanabilir.
14. İnsanlar mümin ve kâfir veya said ve asi olmak üzere iki kısımdır. Üçüncü kısım yani iki menzil arasında bir menzil yoktur.
15. Ahirette said olacak kimse asla şaki olmaz. Ahirette şaki olacak kimse de asla said olamaz. Şekavet ve saadet bir şahısta cem olmaz.
16. Nifak şirkle iman arasında bir menzildir. Münafıklar dünya ahkâmında Müslümanlarla beraberdir, ahirette ise müşriklerle beraberdirler.
17. Muvahhid birisine küfr isnat edildiğinde bundan maksat şirk küfrü değil nimet küfrüdür.
18. İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak vaciptir.
19. Peygamberin şefaati sabittir. Şefaati iki kısımdır. Şefaati uzma ve şefaati sugrâ
20. Allah'ın mahlûkat için hücceti elçileri ve kitaplarıyladır.
21. İyilik şeriatın iyi kötülük şeriatın kötü gördüğü şeydir.⁸⁴

c. “La Hükme İlla Lillah” Çağrısı Ve Hukukun Üstünlüğü

İbâzîler için hukukun üstünlüğü oldukça önemlidir. Bazı tarihi olaylara şekil veren de bu anlayıştır. Yazık ki taassup penceresinden baktığımız için bu gerçekleri göremiyoruz. Hariciyenin, askerlerin ve mezhep taassubunun penceresinden dünyayı seyrederseniz bütün dünyayı düşman olarak görürsünüz. Ancak sevgi, barış, tesamuh ve hümanizm penceresinden baktığınızda ise tüm insanların kardeş olduklarını görürsünüz. Ve bu anlayıştan düşmanlık değil kardeşlik hukuku gelişir.

İslam, bir hukuk medeniyetidir. İslam'ı kabul eden ilk önce kanun hâkimiyeti ile tanışır. İslam'da, insanın kendisiyle, toplumla, devletle ve Allah ile ilişkilerini düzenleyen bir hukuk vardır. Herkesten bu hukuka uygun hareket etmesi istenir. Müslümanlar, tüm güç unsurlarını elinde tutan devletin, hukuk içinde kalmasını çok önemserler. İslam tarihinde bununla ilgili çok sayıda örnek bulmak mümkündür. Ancak ben burada iki örnekle *la hükme illa lillah*⁸⁵ çağrısına ışık tutmak istiyorum

Hz. Peygamber, Hayber'den gelen vergileri Müslümanlara dağıtıyordu. Peygamber'in arkadaşlarından bazıları bu dağıtımın adaletli olmadığını söyledi. Hz. Peygamber'e sitemde bulundular. Hz. Peygamber de niçin öyle davrandığını anlattı ve onları ikna etti.⁸⁶ Bu kimseler ikna olduktan sonra itirazlarından vaz geçtiler.

İslam'ın erken döneminde yaşanan bu olay bizim için çok önemlidir. Çünkü Hz. Peygamber yeni bir kimlik inşa etmektedir. Bu yeni kimliği tanımadan o günkü sosyal hadiseleri

⁸⁴ Muammer, Ali Yahyâ, *el-İbâziyyetü*, s. 30-32.

⁸⁵ VI, Enâm, 57.

⁸⁶ Müslim, c. II, s. 743-744.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

çözümlemek imkânsızdır. Bu kimliğin temel iki unsuru vardır: Birisi özgüven diğeri hukukun üstünlüğüdür. Görüldüğü üzere burada hukuka uygun hareket etmeyi isteyen ve özgüven sahibi bir sahabe kimliği vardır. Bu kimliği geliştirmemiz gerekirken mezhep taassubuna kurban ediyoruz.

II. Halife Ömer, Cuma namazında insanlara hutbe irat ediyordu. İnsanlar onun üzerinde fazladan bir kumaş gördü, hazineden hak etmediği bir kumaşı aldığı sanıldı. Camideki Müslümanlardan birisi ayağa kalktı ve “fazla kumaşın hesabını vermeden konuşamazsın” diyerek onu sorguladı. Halifenin oğlu Abdullah fazla sanılan kumaşın kendisine ait olduğunu ve kendi hakkını babasına verdiği söyleyince, insanlar itiraz etmekten vaz geçtiler.

Bu örneklerde görüldüğü üzere karşımızda Hz. Peygamberin ve halifenin icraatlarını sorgulayan bir sahabe tipi vardır. Bu insanlar özgüven sahibi ve hukukun üstünlüğüne inanan kimselerdi. Hz. Peygamberin ürettiği insan tipi üzerinden giderek Tahkim hadisesini ve onun siyasi yaşama etkilerini yorumlamak istiyorum.

Muhakkime “La hükme illa lillah” ile bütünleşmiş bir slogandır. Ancak bu slogan kaynaklarda Muhakkime’yi kötülemek için bir araç olarak kullanılır. Yazık ki, çok sayıda tarihçi ve araştırmacı mezhep taassubundan ötürü ya bu sloganın anlamını çarpıtmış ya da ne anlama geldiğini henüz kavrayabilmiş değildir.

Beşeri hukuk ve dini hukuk ayırımının iyice belirginleştiği günümüzde bu slogan bağlamı dışında yorumlanmaktadır. “Allah’tan başka hüküm verici yoktur” önermesi beşer aklını dışlayan, onu dikkate almayan ya da beşer hukuku varken dini hukuku tercih edip kan dökenler anlamında kullanılmaktadır.

Bu anlayış sorunludur hatta tarihi ve İbâziyye’yi doğru anlamamızı engellemektedir. Şöyle ki: Sıffin günü, Müslümanların önünde birisi beşeri diğeri dini olmak üzere iki farklı hukuk tercihi yoktu. Tercih, var olan en az iki şey arasında yapılabilir. Olan bir şey ile olmayan bir şey arasında tercih yapmak mümkün müdür? Bu sloganın beşer aklını dışlamak gibi bir amacı yoktur. Ayrıca bilinmelidir ki akli kullanma konusunda İbâziyye Maturidiye fırkasına Eş’arilik’ten daha yakındır.

Muhakkime kişilere değil hukuka ve akla uygun hareket etmeye çalıştı. Sıffin Savaşı, hukuka uygun olduğu için Muhakkime grubu, Ali’nin yanında yer aldı. Çünkü Hz. Ali ümmetin onayını aldığından hukuken imamdı. Muaviye ise ona başkaldıran bir asiydi. Muhakkime, Ali’nin tahkim kararı almasını hukuka aykırı buldukları için de Ali’yi terk ettiler.⁸⁷ Şöyle ki; kimsenin hukuk önünde ayrıcalığı ve üstünlüğü yoktur. Muhakkime “La hükme illa lillah” sloganını hukukun üstünlüğüne işaret etmek anlamında kullanmıştır. Çünkü Müslümanlar onun devlet başkanı olmasını onayladı. Hukuken Ali’nin yanında olmak bir vatandaşlık göreviydi. Ali

⁸⁷ el-Kalhâtî, Muhammed b. Said el-Ezdî, *el- Keşf ve’l-Beyân*, (thk. S. İsmail Kaşif) Muscat 1980, c. II, 240-241.

Tahkim kararını aldığı anda ise onun hukuku çiğnediğini düşündüler. Çünkü Ali halkın verdiği yetkiye sahip çıkamamış yetkisini yetkisi olmayan iki hakeme onaylatma yoluna gitmiştir. Bu durum hukuka aykırıydı. Hukuk Ali'ye değil Ali hukuka uymalıydı.

Muhakkime'nin bu tavrı Tahkim olgusuna karşı çıkmak şeklinde yorumlanmıştır ki bu da başka bir yanıdır. Çünkü onlar Tahkim olgusunun değil Tahkim kararının muhtevasının hukuka aykırı olduğunu söylediler.

Buraya kadar olanı özetleyecek olursak Muhakkime'nin, Siffin savaşında Hz. Ali'nin yanında yer alması ve Tahkim nedeniyle onu terk etmesi hukukun üstünlüğüne verdikleri önemle ilgilidir. Onlar *La hükme illa lillah* derken şunu demek istediler, Ali ve Muaviye kendi arzularına göre değil herkesin uymakla yükümlü olduğu yasaya göre hareket etmelidirler. Hz. Peygamberin öğretisi bu yönde idi.

Muhakkime'nin düşüncesini devam ettiren İbâzîler için hukukun üstünlüğü çok önemlidir. Hukukun üstünlüğüne inanan Uman toplumu, hukuka saygılı olmayı bir yaşam biçimi haline getirmiştir.⁸⁸ Ülkede Umanlılar tarafından işlenen suçların yok denecek kadar az olması ve toplumsal buhranlardan uzak bir hayat sürmeleri bunun en açık göstergesidir.

d. Cumhuriyetçi Anlayış

Muhakkime'ye göre "La hükme illa lillah" ümmetin onayını önceleyen Cumhuriyetçi bir anlayışa vurgu yapmaktadır. Yani devlet başkanı halkın onayına dayanmalıdır ve hak üzere hareket etmelidir. Ancak zalimler zulümlerini gizlemek için bu ayeti perde yaptılar.⁸⁹ Tahkim kararı ümmetin onayını yok sayan bir anlayışa işaret etmektedir. Devletin başkanını halk ya da onların yetkilendirdiği şura seçer. İki hakemin devlet başkanını seçme ya da azletme gibi bir hakkı yoktur. Muhakkime'ye göre, hukuken böyle bir hakka sahip olmayan kimselerin kendilerini ümmetin yerine koymaları kabul edilemezdi. Kanunların izin verdiği başka hususlarda tahkime gidilebilir. Bu konu onlardan değildi.

İslam mezheplerinin görüşlerine baktığımızda Şia, aile monarşisini, Ehl-i Sünnet kabile monarşisini savunurken Muhakkime Müslümanları bir tarağın dişleri gibi eşit gören cumhuriyetçi anlayışı kabul eder. İbâzî anlayışa göre hiç bir ailenin ya da kabilenin başkalarına üstünlüğü yoktur. Muhakkime Cumhuriyetçi olduğundan başlangıçta, Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Cumhuriyetçi prensibe göre, önceki iki halifenin imametini de onaylar. Fakat tarihi hadiseler Muhakkime'nin arzu ettiği istikamette ilerlememiştir. Müslümanlar ya aile monarşisine, ya da kabile monarşisine yönelmiştir. İslam toplumlarında Cumhuriyetçi anlayışlar istenen ölçüde gelişmemiştir. Asırlardır halkın onayını almayan krallık ve meliklik sistemleri Müslüman halkın siyasal haklarının gelişmesini engellemiştir.⁹⁰

⁸⁸ el-Medenî, Muhammed en-Nemr, *el-İbâziyyetü, Ehlü Hak ve'l-İstikâme*, s. 54.

⁸⁹ Halilî, *Mezhep Taassubu*, s. 33.

⁹⁰ A'birî, İsmâil, *el-İbâziyye*, 43 vd.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

e. Eleştirel Zihniyet

Hız. Peygamber (as) arkasında sorgulayan, araştıran hatta yeri geldikçe tenkitten kaçınmayan bir ümmet bırakmıştır. Yukarıda verdiğimiz iki örnek iyi analiz edildiğinde Peygamber'in (sav) arkadaşlarının eleştirel bir zihniyete sahip olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü onlar ihtiyaç duyduklarında Hız. Peygamber'den açıklama istiyor ve onu sorguluyorlardı. Hız. Peygamber'in evinde yetişen Hasan b. Ali'nin babasına yaptığı eleştiri bu konuya güzel bir örnek teşkil eder. Cemel savaşı öncesi, Hasan b. Ali babasını aldığı kararları sebebiyle tenkit etmiştir. "babacığım Osman öldürüldükten sonra insanlar senin yanına gelip bu işi kabul etmeni istediklerinde, diğer vilayetlerden bütün insanların itaatleri sana ulaşmadan bu teklifi kabul etmemeni söyledim. Zubeyr ve Talha'nın Aişe ile beraber Basra'ya doğru hareket ettikleri haberi sana geldiğinde Medine'ye dönüp evinde oturmanı söyledim. Osman muhasara edildiğinde Medine'den ayrılmanı tavsiye ettim. Osman öldürülürse sen orada olmayacaktın. Bunların hiç birisinde benim görüşümü kabul etmedin."⁹¹ Hasan b. Ali Peygamber'in terbiyesinde büyümüştür. Görüldüğü üzere babasını çok rahat bir şekilde eleştirmektedir.

Muhakkime, son iki halifeyi icraatları sebebiyle eleştirmiştir. İslam tarihinde ilk eleştirel tarih anlayışı onlarla başlamıştır. Fakat övgüye layık olan bu yaklaşım, mezhep taassubu nedeniyle kötülenmiştir. Günümüz eğitim sistemleri eleştirel zihniyeti geliştirmeye çalışırken bizler eleştirel düşünceye karşı savaş açmış durumdayız. Bu kabul edilemez.

Eleştirel zihniyeti temel alan Muhakkime, devlet adamlarını eleştirirken kişileri kutsallaştırmamıştır. Kişiler kutsallaştırıldığında sorunlar görünmez olur. Bu gün İslam dünyasında görülen en kötü hastalık kişilerin kutsallaştırılması ve sorunların bu nedenle buharlaştırılmasıdır. Hatta bu hastalık tarih algımızı da etkilemiştir. İslam tarihi anlatırken sadece Peygamber öncesi ve sonrası zihniyet merkezli ele alınmıştır. İslam öncesi ve İslam sonrası diye. Sonraki süreçler zihniyetle değil kişilerle anılmıştır. Ali dönemi, Osman dönemi, Emevî dönemi, Abbasî dönemi vs.

f. Entelektüel Yapı / İbâzîler Bedevi Değil Entelektüel Bir Topluluktur.⁹²

İbâziyye'nin Ezarika/Havâric üzerinden anlatılması bazı yanlış anlamalara neden olmuştur. Şöyle ki,

Muhakkime, tarih kitaplarında bedevi ve cahil bir topluluk olarak anlatılır. Bu yaklaşım doğru değildir.⁹³ Tarih bu anlatımın doğru olmadığını gösteren delillerle doludur. Tabi ki deliller gerçekleri görmek isteyenler içindir.

1. Tahkim'e itiraz entelektüel bir temele oturmaktadır. Bedevi ve ilimden nasibi olmayan insanların böyle ilmi bir savunma ortaya koymaları imkânsızdır.

⁹¹ Dineverî, *Tarihu't-Tival*, s. 145,146.

⁹² Geniş bilgi için bkz. El-Berrâdî, Ebu'l-Kâsım b. İbrâhîm, *el-Cev'ahru'l Munteka*, London, byy. s. 236-239; Ateş, Orhan, *İbâzî Edebiyatı Ebu'l-Kâsım Berrâdî Örneği DÜİFD*, 2011, c. XII, sayı 1, ss. 93-122.

⁹³ Halilî *Mezhep Taassubu*, s. 90-91.

2. Ashab-ı Suffa'dan sonra belli bir amaca yönelik ve sistemli ilk medrese “**Nakaletü'l-İlim**”⁹⁴ adıyla İbâziler tarafından kurulmuştur.⁹⁵ Başka beldelerden getirilen zeki çocukların Basra'da burslu okutulduktan sonra kendi bölgelerine irşat için gönderilmeleri ancak ileri medeni toplumların yapabileceği ilmî bir etkinliktir.

- a. İlk İbâzî önderler toplumda saygın alimlerdir. Misal, Cabir b. Zeyd sahabelerin övgüsüne mazhar olmuştur.⁹⁶ Telif ve tedvin erken dönemde başlamıştır. Cabir b. Zeyd görüşlerini ve rivayetlerini ihtiva eden büyük bir *Dîvân* yazdı. Ancak bu eser Abbasiler döneminde kayboldu. Rebi' b. Habîb hicri ikinci asırda *sahihini* telif etti. Bu eser sünnette İbâziyye'nin itibar ettiği en değerli kaynaktır. Hadisler sülasi senetle rivayet edildiği için İbâzîler onu Buhari ve Müslimin *sahih*lerinden daha değerli kabul etmektedirler. Abdurrahmân b. Rüstem⁹⁷ ve Hûd b. Muhkem el-Huvvârî Kur'an tefsiri yazdılar. Ebu'l-Yakzân Muhammed b. Eflah İstita'a ile alakalı çok sayıda kitap yazdı. Ebû Gânim Bişr b. Gânim *Müdevvene* adlı bir eser yazdı. Tüm bu eserler hicri birinci ve ikinci asırda telif edildi. Bunların dışında bu dönemde İslam medeniyeti ile alakalı başka eserlerde yazılmıştır. İbâzîler günümüze gelinceye kadar İslam kültürünün farklı alanlarında eserleri telif etmeye devam etmişlerdir. Ancak İbâzîler tarihleri boyunca maruz kaldıkları siyasi baskılar yanında farklı sebeplerden dolayı yazılan eserlerin birçoğu günümüze ulaşmamıştır. İbâziyye'nin telifatı dikkate alındığında bu çalışmaların tarih, fıkıh, hadis ve siyasi tarihle ilgili kaleme alınmış ilk İslami kaynaklar oldukları görülür. Cahil bir topluluğun erken dönemde bu eserleri yazması mümkün müdür?⁹⁸

Günümüz Uman toplumuna baktığımızda insanların ilme son derece düşkün olduklarını görürüz. Oman'da görülen ilmî merakın ilk İbâzî bilginlerin ilme verdikleri değerden kaynaklandığı unutulmamalıdır.

- b. Kuzey Afrika'da İbâziler “**Mektebetü'l-Masumiyye**” adında bir kütüphane kurmuşlardır.⁹⁹ Yaklaşık otuz bin ciltten fazla esere sahip bu kütüphane Fatimiler tarafından yakılmıştır. Kütüphaneler bedevilerin değil ancak medeni toplumların ilmi ihtiyacını karşılayan merkezlerdir.

⁹⁴ el-Medenî, Muhammed en-Nemr, *el-İbâziyyetü, Ehlü Hak ve'l-İstikâme*, Dâru Dimeşk 2014, s. 20-24.

⁹⁵ İbâzîler sözlü propagandanın gücünü erken fark eden fırkaların başında gelirler. Gerek “Hameletü'l-İlm” adını verdikleri ilim ve propaganda teşkilatıyla gerekse hac ve ticarî organizasyonlar gibi benzer faaliyetleri çok iyi değerlendirerek fırkanın çok geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamışlardır.

⁹⁶ Dercînî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), c. I, II, Beyrut, 1974.s 205; Halilî, *Cabir b. Zeyd*, 30 vd. el-Harisîyye, *el-İmam Câbir b. Zeyd*, 184.

⁹⁷ el Berrâdî, Ebu Kâsım b. İbrahim, *el-Cevâhiru'l-Münteka*, s.193. vd.

⁹⁸ Ateş, Orhan, *İbâzî Edebiyatı Ebu'l-Kâsım Berrâdî Örneği DÜİFD*, 2011, c. XII, sayı 1, ss. 93-122.

⁹⁹ Abdulhalîm, Receb, *el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l-Basra*, Maskat, 1990/1410, s. 114.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

- c. İbâziyye insanların kabilesine, zenginliğine veya makamına değil düşüncelerine önem verir. İbazılar'e göre insanları değerli yapan entelektüel yapılarıdır. Hilal b. Atiyye el-Horasanî ki, askeri dehası ile meşhur bu şahıs, daha önce Sufriyye fırkasına mensuptu. Hilal b. Atiyye sonraları İbâziyye mezhebine girmek istedi. Ancak İbâzîler ondan eski görüşlerini terk etmediği sürece mezheplerine kabul etmeyeceklerini söylediler. Eski arkadaşlarına gitmesini, görüşlerinin batıl olduğunu ve kendileriyle bir alakasının kalmadığını söylemesini istediler. Hilâl b. Atiyye, söylendiği gibi eski arkadaşlarına gitti ve söylenenleri aynen yaptı. Uman'a geri döndükten sonra, İmam Cülendâ b. Mesud'un hem veziri hem de komutanı oldu.

g. Hâvarîc'e Karşı Fiili Mücadele

Hicri altmış dört yılında Muhakkime-i Ulâ ayrışması gerçekleştiğinden sonra İbâziyye'nin muhalefet alanı genişlemiştir. Daha öncesi itibarı ile zalim idareciler olarak değerlendirdikleri Emevî idaresine karşı yürütülen siyasi mücadeleye Muhakkime-i Ulâ'dan ayrılan, şiddeti bir yöntem olarak benimseyen fırkalarla mücadele de eklenmiştir. İbâzîler'in gerçek Haricîler olarak adlandırdıkları Ezârika fırkası ile mücadele İbâzî Havâric ayrımının temellendirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. et-Tafeyyîş, İbâzîler'in Hâvarîc'ten bir fırka olmadığını ispat etmek için aşağıdaki tarihi hadiseleri delil olarak zikreder. Şöyle ki:

a. **İbâzî Komutan Muhalleb b. Ebî Süfrâ el-Ezdî¹⁰⁰ el-Umânî'nin Ezârika İle Savaşması:** Ahnef b. Kays Emevî valisi olmakla birlikte İbâzî lider Cabir b. Zeyd'e sıkı sıkıya bağlı bir aileye mensuptu. Ahnef b. Kays Haricî Ezarika fırkası ile savaşmış ve onlardan çok kimseyi öldürmüştür. İbâzî bilginlere göre Ezarika ile İbâziyye arasında her hangi bir fikri yakınlık olmadığından Ahnef b. Kays İbâzîler'e dokunmamıştır.¹⁰¹

b. **Abdullah b. İbâz'ın Nafi b. Ezrak'ı Lanetlemesi:** Hâvarîc'in kurucusu Nafi b. Ezrak şiddet içeren görüşlerini ve fikirlerini serdettiğinde İbâzîler'in önemli şahsiyetlerinden Abdullah b. İbâz, Nafi'nin görüşlerinin açık bir şekilde batıl olduğunu ilan etmiştir ve insanları Nafi'nin görüşlerinden sakındırmıştır.

c. **İbâzî İmam Rebi' b. Habîb el-Ferâhidî'nin Ezarika'ya Karşı Mücadelesi:** İbâziyye'nin Ebu Ubeyde'den sonraki imamı Rebi' b. Habîb el-Ferâhidî taraftarlarından, düşünce özgürlüğünü kısıtlamamak kaydı ile Ezarika'ya karşı mücadele başlatılmasını istemiştir. Rebi' bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir. "Sözleri eyleme dönüşene kadar onları (Ezarika'yı) terk edin. Eğer görüşleri sadece söylemde kalırsa hataları

¹⁰⁰ Söylemez. M. Mahfuz, *Kûfe*, s. 102-103.

¹⁰¹ es-Sâlimî, Abdullah b. Hamîd, *Tuhfeu'l-A'yân*, c. I, s. 12.

kendilerine aittir. Ancak iddia ettikleri görüşleri fiile dönüşürse onlara karşı Allah'ın hükmünü uygularız.”

d. İmam Cülendâ b. Mesud'un, Şeybâni'l- Haricî İle Savaşması:

Şeyban, İbâziyye tarafından Haricî fırkalardan birisi olarak kabul edilen Sufriyye fırkasına mensuptur. Abbasî halifesi Seffah'tan kaçtıktan sonra askerleri ile Umân'a gelmiştir. İmam Cülendâ'nın askerleriyle Şeyban ve arkadaşları arasında çıkan savaşta Şeyban ve askerleri öldürülmüştür.

Sonuç

Sünni ve Şia kaynaklarında İbâziler'in Haricî bir fırka oluşu yaygın bir kanaat olmakla birlikte İbâziler tarihlerinin hiçbir döneminde Haricî bir fırka olduklarını kabul etmemişler ve Haricilik isnadının hakaret içerdiğini beyan etmişlerdir. Haricilik isnadının siyasi taassuptan ve mezhepçilikten kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.

Kuşkusuz bir yaşanan tarih bir de yazılan tarih vardır. Tarihi metinlerin her zaman yaşanan tarihe mutabık kaldığını söylemek güçtür. Tarih yazımını etkileyen en önemli sebeplerden birisi de siyasi erklerdir. İbâzî kaynaklara bakıldığında (ki doğru sonuçlara ulaşabilmek için bu bir zorunluluktur) kendilerine Haricilik isnadının muhalif iktidarlar tarafından yapıldığını belirtirler. İbâziler tarihin bazı gerçeklerinden kaçmak için bu yola başvurmamışlardır. Çünkü onların Haricilik ithamına karşı çıkışları yeni bir durum değildir. Oluşumlarının ilk gününden itibaren hem fikri hem de fiili yönden Haricilerle mücadele etmiş olmaları onların en önemli dayanaklarından biridir. Makalemizde bu iddiayı destekleyecek çok sayıda delil bulmak mümkündür.

İbâzîleri, düşüncesini şiddetle ifade eden Haricî bir kalıba sokmak ve onun üzerinden değerlendirmek haksızlık olur. Çünkü fırkaların teşekkül ettiği dönemin siyasi olaylarına baktığımızda İbâziler'in şiddete karışmadıkları için Kaade (silahlı mücadeleye girmeyip **oturup kalanlar**) olarak adlandırıldıklarını görürüz. İslam'ı yaymak konusunda şiddete başvurmayan İbâziler çok erken dönemde övgüye değer entelektüel bir yapı oluşturmuşlardır. Bu yapı tüm siyasi baskılara rağmen terörize olmamış ve hoşgörüyü temel almıştır.

İbâzîler dinin temel esaslarını kabul eden her topluluğun ehl-i sünnet ve'l-cemaat içerisinde anılmaya değer olduğunu belirtirler. Kişilerin ya da toplulukların haramları helal, helalleri de haram saymadıkça tekfir edilmelerini doğru bulmazlar. Oman Baş Müftüsü Semâhatu Şeyh Halilî'nin ifade ettiği gibi; İslam dünyasını düşmanların şerrinden korumak için mazide Müslümanları birbirinden ayıran üzücü hatıraları tarihin sayfalarında bırakmalıyız ve kardeşlik bağlarımızı güçlendirmeliyiz.

Kaynakça

A'birî, İsmail b. Sâlih, *el-İbâziyyetü beyne Hiraseti'd-Dîn ve Siyâeti'd-Dünyâ*, Muscat 2013

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

Abdulhalîm, Receb, *el-İbâziyye fî Mısır ve'l-Magrib ve Alâkâtuhum İbâziyye Uman ve'l-Basra*, Maskat, 1990

Akl, Nâsır b. Abdülkerim, *el-Havârîc Evvelü'l-Fırak fî Tarihi'l-İslâm*, Riyât, 1416.

Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Barî bi Şerhi Sahîhi Buhârî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz.) Muhammed Fuad Abdulkakî, Muhibbuddîn el Hatib', Beyrut, 1390, XII, 293. Ateş, Orhan, *el- İbâziyye fi Masâdriha*, Alger 2014.

Ateş, Orhan, *İbâzî Edebiyatı Ebu'l-Kâsım Berrâdî Örneği*, DÜİFD, 2011, c. XII, sayı 1, ss. 93-122.

Ateş, Orhan, *Mu'tezile İbâziyye Etkileşini*, İzmir 2013.

Bağdâdî, Ebu Mansûr Abdulkahir, *el- Fark beyne'l-Fırak*, (Çev. Fığlalı, Ethem Ruhi, "Muhaddime" Ankara 1991.

Bârûnî, Süleymân b. Abdullah - *Kitâbu'l-Ezhari'r-Riyâziyye fi Eimmeti ve Mülûku'l-İbâziyye*, Daru's-Selame, 1408/1987.

Bârûnî, Süleymân b. Abdullah - *Muhtasaru Târîhi'l-İbâziyye*, Tunus, 1938.

Bârûnî, Süleymân b. Abdullah, (1368/1940), *Muhtasaru Târîhi'l-İbâziyye*, Uman, 2003.

Belâzurî, Ahmet b. Yahyâ, *Ensâbu'l-Eşrâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, No 598, c. II.

Berrâdî, Ebu Kâsım b. İbrahîm, *el-Cevahiru'l- Münteka*,; London , byy.

Buhârî, Ebû Abdullah b. Muhammed Ebi'l-Hasan İsmâîl b. İbrahim b. el-Mugire (256/870), *el-Camiu's- Sahîh*, İstanbul, 1401/1981.

Büyük, Enes, "Tefsirde İsrailiyyatın Arap Kültürü ile İlişkisi Üzerine Bir araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 14, sayı, II, 2014.

Cabir b. Zeyd, *Rasâil İmam Cabir b. Zeyd*, (thk, Ferhat b. Ali el-Cağbirî), "Menhecü't-Tahkîk" Sîb 2011.

Cenhânî, el-Habîb, *Dirâsât fi'-Tarihi'l-İktisadî ve'l-İcmâ'î li'l- Magribi'l-İslâmi*, Beyrut, 1986.

Dercînî, Şeyh Ebû'l-Abbas Ahmed b. Saîd, 670/1271, *Tabakât*, (thk. İbrahim Tallay), I, II, Beyrut, 1974.

Eş'arî, Ali b. İsmâîl (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Musallîn*, I, II, (Neşr. H. Ritter), İstanbul, 1929; *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Musallîn*, I, II, (thk. M. Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut, 1990.

Fazlurrahman, *İslâmic Methodology in History* ,yy. trz.

Feth, Umrûs b., *Usûlü'd-Deynûneti's- Sâfiyye*, Uman, 1999

Halîfât , İvaz, - *el-Usulü't-Tarihiyye li'l Fırkatî'l-İbâziyye*, Uman, 2000.

Halîfât , İvaz, - *et-Tanzîmatu's-Siyasîyye ve'l- İdariyye inde'l-İbadiyye fi Merhaleti Kitman*,

Halîfât , İvaz, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, Amman, 1987.

Halîlî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *el-İstibdât*, Muscat 2013.

Halîlî, Ahmet b. Hamad b. Süleymân, *Mezhep Taassubu* (çev. Orhan Ateş) , İstanbul 2016,

Hizmetli, Sabri, "İtikadî İslâm Mezheplerinin Doğuşuna İctimaî Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme" , *AÜİFD*, XXVI, (1983).

Gulpaynî, Ali Rabbanî, *Furukun ve Mezâhibu'l-Kelâmî*, (Çev. Yunus Gürel), İstanbul 2014.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihî'l-Buharî*, (thk. Abdulaziz b. Abdullah b. c. II.

İbn Hanbel, *Müsned*, c. I.

İbn Hazm, İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali (456/1063), *el- Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, I-IV, Beyrut, 1975.

İbn-i Hişam, *Sîret-i İbn-i Hişâm*, (çev. Hasan Ege) İstanbul, 1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk, Ali Şirî, Beyrut 1988, c. VIII.

İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Beyrut, ty, , c. I.

İzkevî, Serhân b. Saîd, *Keşfu'l-Gumme*, (thk. Muhammed Habib Sâlih, Mahmut b. Mubârek es- Selîmî), Muscat 2013.

Kalhâtî, Muhammed b. Said el-Ezdî, (thk. S. İsmail Kaşif) el- Keşf ve'l-Beyân, Muscat 1980, c. II.

Karakaya, İskender "Batının Gizli Silahı Oryantalizm" www.Tasam.Org.Tr/içerik/511.

Kâşif, Seyyide İsmail, *Uman fi Fecri'l-İslâm*, Maskat, 2002.

Kutlu, Sönmez, "Mürchie" İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı, Ankara 2012, s. 91-118

Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde Hadis Taraftarları ve İman Anlayışları*, Ankara, 1997.

Malatî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed (377/987), *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehlî'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, (thk. Zahid Kevserî), Kahire, 1999.

Masgırî, Nâsır b. Matar b. Saîd, *el-İbaziyyetü fi Meydâni'l-Hak*, Muscat 2011.

Medenî, Muhammed en-Nemr, *el-İbâziyyetü, Ehlü Hak ve'l-İstikâme*, Dâru Dimeşk 2014.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbaziyye mezhebun İslamiyyun Mu'tedilun*, (tkd. Ahmed b. Suûd es- Siyabî), Muscat 2011.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbaziyyetü Mezheben İslamiyyen ve Mu'tedilen* (özetleyen Ahmed b. Suûd Siyâbî, *Vezeratu'l-Evkâf ve Şuunu'd-Diniyye*, Saltanat-ı Oman, Muscat 2011.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbaziyyetü*, (takdim Ahmet b. Suûd es-Siyâbî) s. 26- 29

Muhanna Râşid b. Hanad *es-Sa'dî, Umrus b. Feth*, 2014, yy

Onat, Hasan, "Din Anlayışımızın Bazı kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler" , Türk Yurdu, XIII, 75, (1993).

Öz, Mustafa, "Hurkûs b. Zuheyr" *DİA.*, İstanbul, 1998, c. XVIII.

Öz, Mustafa, *İslam Mezhepleri*, İstanbul, 2005

Salih b. Ahmed, Savafî *el - İmam Câbir b. Zeyd el- Umanî ve Âsaruhu fi'd-Da've*, Maskat, 1989.

Sâlimî, Abdullah b. Hamîd, *Tuhfetu'l-A'yân bi Sireti Ehl-i Uman*, I- III, Uman, 2000.

Sâlimî, *Tuhfetu'l-A'yân fi Sireti Ehl-i Umân*, Muscat 1997, c. I.

İbâziyye Haricî Bir Fırka mıdır?

هل الاباضية فرقة من الخوارج ؟

Siyabî, Sâlim b. Hamûd, *İzaletü'l- Va'sai Etbâu Ebî's-Şa'sâî*, (thk. S. İsmail Kaşif), Maskat, 1979.

Söylemez. M. Mehruz, *Kûfe*, Ankara 2001.

Şehrîstânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1975; *İslâm Mezhepleri*, (Çev. Mustafa Öz), İstanbul, 2005.

Şemmâhî, Ahmed b. Said b. Abdulvahit, (928/1522), *Kitabu's-Siyer*, (thk. Ahmed b. Said b. es-Siyabî,) Maskat, 1987.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Kahire, 1939. - *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (thk., Muhammed Ebû Fadl İbrahim) Beyrut, 1384/1975.

Taberanî, Ebu'l-Kasım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk, Hamdi Abdulhamid es-Selefî, byy, 1984, c. III.

Talibî, Ammâr, *Ârau'l- Havâric*, Cezair 1978, c. I

Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, İstanbul 1997.

Vercelânî, *Kitâbu'd-Delîl ve'l-Burhân*, Mektebetu'l-Baruniyye, Mısır, yy, c. I.

Watt, "Mutezile'nin Siyasî Tavırları", *İslâm'da Siyaset Düşüncesi* (Derleyen ve Çeviren: Kazım Güleçyüz), İstanbul 1995, s. 85.

wilkinson, Kevin J., *el-İbâziyyetüusuluha Ve Tatavvuru'l- Mübekkeri Fi Umân*, Muacat 2014

Zemaşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Mahmut b. Ömer el-Harezmi, *el-Keşşaf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve 'Uyuni'l-Ekâvil fi Vucuhi't-Tevîl*, Beyrut, trz, II.